

Nuhdella¹

Nykysuomi tuntee substantiivin *nuhde* vain merkityksessä 'jklle rikkomuksen, laiminlyönnin tms. johdosta tehty paheksuva, tuomitseva, moittiva huomautus t. muistutus, varoittava moite, ojennus, varoitus, »ripitys», torut' ja verbin *nuhdella* merkityksessä 'antaa nuhde t. nuhteita, varoittaen moittia, torua, ojentaa, varoittaa, »läksyttää», »ripittää»' (NS). Nämä sukulaisettomat sanat yksine merkityksineen tuntuvat jokseenkin erillisiltä ilmiöiltä suomen kielessä. Lähempää sanan pesyettä tarkastellessa löytää kuitenkin jo yksin suomen kielen alalta moninaisen ja mielenkiintoisen merkitysryhmän, joka osoittaa sanan kuuluvan suoranaisemmankin 'rankaisemisen' ilmauksiin. Tarpeellisen tuen sille antaa lähisukukielistämme viro, jossa on suomen verbiä täysin vastaava johdannainen *nuhelda*, merkityksenään 'rangaista'.

Seuraavassa esittelen verbien merkitysryhmät käsitellen suomea ja viroa rinnan.

1. Vir. *nuhelda* 'lyödä, piestä, pidellä pahoin'

Merkitys 'lyödä, piestä' esiintyy vain virossa verbillä *nuhelda*. Professori Paul Aristelta Tartosta saamani tietojen mukaan tämä käyttö on selvään havaittavissa viroa murteissa mm. seuraavissa pitäjissä:

Muhu: *sedà nu h è l d s e ühnà tuppe pidi.*

Märjamaa: *laèd pañdi maha ja sis akkaiti vardaga nu h tle ma.*

Tõstamaa: *mõisas said vanaste keppega nu h e l d a.*

Risti: *siñd oleks vajà nu h è l d a* (peksta).

Laiuse: *kuu pekõsa sãb, sis nu h e l d a k s. nu h tle mine on pekõsmine, obust nu h e l d a s s e, inimest kuà.*

Hargla: *nu h k l e m m a 'maha raiuma': ma veitã kirve kãtte ja lähã nakka mütõkõ mahã nu h k l e m m a eñnevã, tenõ tulõ takkast ja nakkas unõkkude muõdma.*

Voin valmistaminen tapahtuu myös lyömällä:

Muhu: *tüikril nu h tle s vel veid puikõ sihõs* (tegi putkus void).

Varsinaista 'lyömisen' merkitystä virolaiset sanakirjat eivät tunne. Sen sijaan Wiedemann kyllä mainitsee muutamia esimerkkejä, joissa sanan *nuhelda* merkitys läheisesti liittyy 'pahoin pitelemisen, runtelemisen, turmelemisen' merkitykseen. Samanlaista käyttöä esiintyy suomen kielessä 'rangaista'-mer-

¹ Oteita tekijän Helsingin yliopistossa 1958 tarkastetusta tutkielmasta »Rankaisemista merkitsevistä verbeistä», jota käsikirjoituksena säilytetään Sanakirjasäätiön arkistossa.

kityksisillä sanoilla *rankoa* ja *rangaista*, joilla se on primäärinen. Wiedemannin sanakirjan tiedoille on pohjaa vielä nykyvirossakin:

Kaarma: *igal aastal ei anna niita, sest mis sa tühja maad muidu nuhtled.*

Jaani: *neligümmend koppiikat tükk andis nuhelda, et õhtaks vastale sööks (kõvasti tööd teha).*

Häädemeeste: *jumal on mu silmad ärä nuhtle nu, ma ole nägematta.*

Risti: *ta nuhtleb ise ennast (vaevab).*

Viru-Jaagupi: *jumal nuhtleb viljad põllult ä.*

Viru-Nigula: *jumal on nuhtlen d minu pellu.*

Lüganuse: *sie aikus nuhtleb minu.*

Viimeiselle esimerkille on suomessa yleisesti tunnettu vertauskohta *tauti rankoo* tai *rankaisee*.

2. Vir. *nuhelda*, sm. *nuhdella* 'rangaista, kostaa, koetella'

Tästä *nuhdella* verbin merkityksestä on esimerkkejä runsaasti suomenkin kielessä, vaikka viron verbi *nuhelda* täyttääkin sen varsinaisen valta-alueen. Suomen kielen esimerkit ovat vanhasta kirjakielestä ja todistavat näin osaltaan, kuinka viron kieli on tässä suhteessa säilyttänyt vanhemman kannan. Vanhan kirjasuomen esimerkit ovat suurimmaksi osaksi Agricolan teksteistä; nuorimpia tämän merkityksen käyttäjiä ovat West ja Sorolainen. — Oij HERRA ele minua *n u c h t e l e* sinun vihasas / Ia ele minua rangaitze sinun hirmudhe-
sas / Agr. I 256, Ps. 6: 2. Vastaava ruotsinkielinen teksti: — AH HERRE
s t r a f f a migh icke j tinne wredhe / och neps migh icke j tinne grymheet.
— Senteden nyt tule olla Alamaissna / ei ainostans *n u c h t e n* tedhen /
Waan mös Omantunnon tedhen / Agr. II 448, Room. 13: 5. Kustaa Vaasan
Raamatun vastaava kohta: — För then skul moste man wara vnderdånigh /
icke allenast för *s t r a f f e t* skul / vthan ock för samwetet skul.

Vanhat sanakirjat mainitsevat tämän käytön Lönrotin sanakirjaan asti, siis vielä kauan sen jälkeen, kun kirjakielikin oli siitä luopunut.

Myös virossa *nuhtlema* 'rangaista' esiintyy vanhimmista teksteistä lähtien, mutta on säilynyt siellä kuitenkin päivastoin kuin suomessa nykykielen yleiseen käyttöön asti. Vanhassa virossa: — Kudt ned Kirck-Issandat meydt lebbij sen Pöha waijmu / *n u c h t l e w a t*, ninck aechfferdawat mejjdt sen Igekewesse Pörgkutulle *n u c h t l u s s e* kaas / Georg Müller v. 1603, Saareste—Cederberg s. 7. Nykyvirossa:

Juuru: *jumal nuhtleb tedä nüid, eks ta olè kül kuřja teind.*

Torma: *jumal nuhtleb päitusid inimeisa sõda ja muitte nuhtlustega.*

Kursi: *nuhtlema on raškem sõna: lašt karistasse näitučke, aga sürt nuheld-
d a s s e. kui inimesel on põnlük elü, üeldasse: kül sē on üks nuhtlus omeiti.*

Substantiivien *nuhde* ja *nuhtlus* kohdalla kehitys on kulkenut pienen askelen eteenpäin merkityksestä 'rangaistus'. Niinpä viron *nuhtlus* tarkoittaa varsinkin vanhassa kirjakielessä 'sakkoa': Kess Unrechtli kaiwab se maxab nu ch-lu ss I M./1500-luvun keskiv., S—C s. 3. Toiseen suuntaan kehittynyt *nuhtlus* sanan käyttö kuvastuu seuraavista Wiedemannin sanakirjan esimerkeistä: *k ö h a - n u h t l u s* 'Keuchhusten', *k u r g u - n u h t l u s* 'Bräune', *n a h a - n u h t l u s e d* 'Hautkrankheiten' jne., joissa substantiivi on kuvaannollisesti saanut merkityksen 'sairaus'. Suomen kielessä substantiivi *nuhde* 'rangaistus' tavataan enimmäkseen vain Agricolalla, jolla tämä sana tarkoittaa myös 'vitsausta' joten sen merkitys on kulkenut samaan suuntaan kuin edellä esitellyn viron sanan. Edelleen toiselta kannalta katsottu *nuhde* on siirtynyt 'suoritetun sovitustyön, sovitusuhrin' merkitykseen, kuten osoittaa eräs Agricolan sivuhuomaus: — Canssan *N u c h t e t* hylieten Heiden Petostens päle/Agr. III 538 (28—29). Samanlaiset rinnakkaismerkitykset on esim. saksan sanalla *Busse* ('katumus, parannus; rangaistus, sakko').

Nuhelda on viron kielessä vanhin 'rangaista' -merkityksinen sana. Sen ensimmäiset synonyymit ilmaantuvat Saareste—Cederbergin tekstien mukaan kirjaviroon suhteellisen myöhään: substantiivi *trahv* v:lta 1697 ja verbi *karistada* 1700-luvulta olevassa etelävirolaisessa saarnassa. Niitä ennen esiintyy merkityksessä 'rangaista' ainoana verbi *nuhelda*. Sanan vanhuuteen viittaa myös sen teonnimen jo varhain kehittynyt kuvaannollinen käyttö merkityksessä 'sairaus'.

Ensimmäisessä merkitysryhmässä esittelin viron verbin merkityksen 'pidellä pahoin, lyödä'. Tässä kiinnitettäköön huomiota myös suomen *rangaista* -verbin merkityksen kehitykseen, jossa olennaista osaa näyttelee vaihe 'pidellä pahoin'. Että 'lyömisen' merkitys liittyy 'rankaisemisen' ilmauksissa mahdollisuuksien piiriin, todistaa myös esim. venäjän verbi *карать*, jonka etymologiaa esitettäessä mainitaan serbian kirkkoslaavista merkitys 'schlagen, strafen' (Vasmer). Verbin *nuhelda* kirjakielisenkin 'rangaista' -merkityksen yhteydessä murretiedot usein selittävät, että kysymyksessä on voimakkaampi ilmaus kuin esim. käytettäessä sanaa *karistama* ja että rankaiseminen silloin useimmiten tapahtuu juuri lyömällä, esim. vitsaa antamalla. Vastaavasti rahasakolla rankaisemisesta käytetään Wiedemannin sanakirjan mukaan tavallisimmin lainasanaa *trahvima*, johon ei siis ennestään liity mitään konkreettiseen pahoinpitelemiseen viittaavia assosiaatioita.

3. Sm. *nuhdella* 'nuhdella, moittia'

Rinnan 'rangaista' -merkityksen kanssa tapaa vanhasta kirjakielestämme *nuhdella* -verbin merkitystä 'torua, moittia'. Agricolalla sen käyttö kuitenkin

on vielä verrattain vähäistä ja, kuten jäljempänä pyrin osoittamaan, tietoinen käyttö vielä vähäisempää. Esim.: — Ioca nu cte le Meren ia quiuapi sen / Agr. III 687, Nahum 1:4. Sen ruotsalainen vastine: — Then som ne pser haffuet och förtorkar thet. — Nin se toinen wastasi / ia nu ch teli hende sanoden / Agr. II 238, Luuk. 23:40. Ruots. vastine: — Tå swaradhe then andre / straffadhe honom / och sadhe. Vanhoissa sanakirjoissa tämä kahden eri merkityksen rinnakkaiselo jatkuu Schroderuksesta Lönnrotiin saakka.

Nykymurteissamme sana *nuhdella* rajoittuu melkein täysin länsimurteisiin: — Papp anno nu htei luküvuärol / PyhR, — Pare joukos nu hrelk ko salas vihata / Lait, — Mattia nu hleltiin koulussa / KanA, — (Pappi oli kutsunut ukon puheilleen) nu htel siint et seä syöt sellaisija elävijä (käärmeitä) / Lemi, — Et sinä kelepaa mun nu htelijakseni (ei nuhtelija itsekään ole nuhteeton) / Isoj, — Tällä kertaa minuva kyllä nu hleltiin syym pahan tekemätä / Uta, — Se oli Ruottin kuningas nu hëllu Italian keisaria että ku hään antaa niien hävittää nuoita pohjamperän muuttolintuja / KaiJ, — Se nu uh tello jotta min en oo tehny rättään / Verml.

Rajana länsimurteiden runsaamman edustuksen ja itämurteiden muutaman maininnan käsittävän alueen välillä on melkein tarkalleen sama raja kuin se, joka erottaa *h:n* edellisen pitkän vokaalin sisältävät sanat lyhytvokaalisista (Kettunen, Suomen murteet III, kartta 153). Rajan itäpuolelta olevat esimerkkisanat edustavat nekin yleensä lyhytvokaalista kantaa ja ovat siis murteelle vieraita. Ainoina poikkeuksina ovat Sakkolan *nuuhe* ja *nuuhella* sekä naapuripitäjän, Vpl. Pyhäjärven *nuuhte*. Pitkä vokaali on ilmeisesti syntynyt näihin myöhäisiin kirjakielen lainoihin analogisesti murteessa ennestään tunnettujen pitkävokaalisten sanojen kuten *pyyhkiä* yms:ten vaikutuksesta. Samoin on luultavimmin myös Vermlannin *nuuhella* -verbin laita. Vpl. Pyhäjärven tavalliseksi mainittu nominatiivi *nuuhte* jo todistaa, että sana on lainattu kirjakielistä monikollisessa ja yleisimmässä muodossaan *nuhteet*: *nuhteita*, josta on abstrahoidulla saatu nominatiiviksi *nuuhte* ja partitiiviksi *nuuhtetta*. Samantapainen analoginen nominatiivi *nuhte* esiintyy Rovaniemelläkin rinnan *nuhe* muodon kanssa. Muita itämurteiden alueelta peräisin olevia esimerkkejä seuloessa havaitsee lauseyhteyden usein kavaltavan, että kysymyksessä on kirjakielen laina: nuhtelijana on tavallisimmin pappi tai palkollisen isäntä. Kautta melkein koko läntisenkin levinneisyysalueensa sana on useimmiten ns. hienompaan kieleen kuuluva, kirkollisten nuhteiden antamiseen liittyvä.

Nuhdella verbin merkityksen muuttuminen todistettavasti vanhemmasta merkityksestä 'rangaista' tarkoittamaan 'nuhtelemista' liittyy eri kielistä osoitettavissa olevaan ilmiöön. Kluge esittää saksan verbin *strafen* etymologisten sukulaisten joukossa useita 'tadeln' -merkityksisiä sanoja, mainiten tämän

merkityksen vanhimmaksikin. Näin ollen verbi *strafen* tuntuu käyneen läpi päinvastaisen kehityskulun kuin suomen *nuhdella*. Venäjän kielen *карать* 'rangaista' -verbin sukulaisiin kuuluu 'nuhdella' -merkityksisiä ja ilmeisesti 'rangaista' merkityksestä kehittyneitä verbejä, esim. bulg. *káram* 'schelte, tadele', skr. *kàrati*, *kârâm* 'tadeln, strafen' (Vasmer).

Agricolan käännöstyön aikoihin ruotsin kielen *straffa* verbi lienee ollut tuollaisen muutoksen vaikutuksen alaisena. Ruotsinkielisessä vanhassa raamatunkäännöksessä tapa runsaasti esimerkkejä verbin sekä 'rangaista' että 'nuhdella' -merkityksistä käytöistä. Tämä horjuvuus on heijastunut Agricolan lankin tekstiin; hänhän tuntuu suureksi osaksi käyttäneen käännöstyönsä pohjana ruotsinkielistä Raamattua. Niinpä hänellä on kaksi suomen kielen 'rangaista' -merkityksistä verbiä, sekä *rangaista* että *nuhdella*, vastaamassa näitä molempia käyttöjä. Kaikissa tapauksissa *nuhdella* verbin käyttö merkityksessä 'torua, moittia' on sangen nuorta. Se syrjäyttää sanakirjoista merkityksen 'rangaista' vasta Lönnrotin jälkeen, syrjäytettyään sen muusta kirjakielistä jo hiukan aikaisemmin. Agricolan aikana verbin maantieteellinen käyttöalue lienee ollut suhteellisen suppea. Ne harvat lounaisimman Suomen pitäjät, joissa tämä sana ollenkaan tuntuu aidolta perinteeltä, ovat vasta kirjakielen välityksellä pystyneet levittämään sen muualle länsimurteisiin aina ennen mainittuun *h:n* edellisen pitkän ja lyhyen vokaalin rajaan saakka. Tällöin kirjakieli, joka oli melkein kokonaan uskonnollista, toi sanan näille uusille valtaamilleen alueille uudessa merkityksessä. Tämä uusi merkitys pystyi sen jälkeen valtaamaan aikaisemminkin *nuhdella* -sanan tunteneen murteen, niin että merkitys 'rangaista' nykyään on suomen kielestä täysin hävinnyt. Miten sitten on selitettävissä, että juuri verbi *nuhdella* sai tuon uuden merkityksen samalla tavalla väärin käytetyn verbin *rangaista* jäädessä tarkoittamaan 'rankaisemista'? Murteissa sana *rangaista* oli ennestään kaikkialla tuttu. Kielen pyrkimyksenä on käsitteiden nimien täsmentäminen, ja niinpä murteiden jo varhain 'rankaisemisen' merkityksessä tuntema sana *rangaista* jäi vanhan käyttönsä piiriin ja uusi sana *nuhdella* sai tässä työnjaossa osakseen merkityksen 'torua, moittia'.

Ainoa 'rangaista' -merkityksen säilyttänyt kielialue on Luulajan lappi, josta Grundströmin sanakirja mainitsee sanat *nuk'talit*, *nuktalit* 'bestraffa, tillrättavisa'. Sana on laina suomen kielestä, luultavasti Länsipohjan murteesta. Länsipohja on toinen alue, jossa *nuhdella* -sanan käyttö on kansanomaisen. Näin ollen sen voidaan päätellä kuuluvan verrattain runsaslukuisiin lounaisimman Suomen ja Pohjanlahden perukan yhteisiin sanoihin, pirkkalaisretkien mukana etelästä pohjoiseen siirtyneisiin. Aikaisempi merkitys on sanan Luulajan lappiin lainautumisen jälkeen muuttunut Länsipohjassakin, ja muualle lappiin on jo saatu merkitys 'moittia, ojentaa, neuvoa'. *Nuhdella* on

lappiin voinut kulkeutua myös kirjakielen välityksellä, sillä mm. lapinkielinen kirkkokäsikirja painettiin jo v. 1648.

4. Sm. *nuhdella* 'syyttää'

Nuhdella verbin merkitystä 'syyttää' tavataan enimmäkseen vain lakiteksteissä, ja se on siirtynyt siihen täyttämään lakikielen termistön aukkoja merkityksestä 'nuhdella, moittia' kuten useat muutkin verbit. Esim. latinan verbillä *culpo* on ensimmäisen merkityksensä 'moittia, soimata, paheksia' ohella toinen merkitys 'syyttää'. Muista suomen kielen verbeistä esim. *soimata* voi merkitä 'syyttämistä' mm. seuraavissa kohdissa: SKMM III₂ s. 455, SKMM III₂ s. 431. Samansuuntainen kehitys on myös verbillä *solvaista*, joka merkitsee 'tuomita' (esim. SKMM III₂ s. 409). Esimerkkejä: — Iotca Sädhyt sinun Raskaudhes oli / ioista sine N u d h e l t i j n / Agr. III 710, Sefanja 3: 18. Ruotsinkielinen vastine: — Hwilka stadhgar tin tunge woro / för hwilka tu s k y l l a t w a r. — Sille se on waralinen / ellei me n u c h t e h i n t u l e t e m e p e i u e s e n C a p i n ä t e d h e n / Agr. II 368, Ap.t. 19: 40. Ruots. vastine: — Ty thet är fare at wij icke komme j s k u l / för thet vplop som j daghs keedt är.

Vanhassa kirjakielessä on tässä tapahtunut erikoinen hyppäys merkityksestä 'syyte, moite' päinvastaiseen merkitykseen 'syy, syyllisyys'. Syytettynä, moitteiden alaisena oleva on 'moitteellinen' eli 'syyllinen'. Jos verrataan vanhan kirjakielen käyttämää adjektiivia *nuhteellinen* viimeksi mainittuun adjektiiviin *syyllinen*, voidaan ymmärtää, kuinka itse *nuhde* on saanut 'syyntä' merkityksen. Samanlainen kehitys on tapahtunut karitiiviadjektiivin *nuhteeton* kohdalla nykyisessäkin kielitajussa, merkitys 'moitteeton' muuttuu helposti merkitykseksi 'jossa ei ole vikaa, virhettä, syntiä', jolloin synonyymiksi voidaan asettaa sana *viaton*. Esimerkkejä *nuhteen* merkityksestä 'syy': — Catzo / me olema sinun edheses meiden n u c h t e s a m / sentehden eij kengen taidjha sinun edheses seijsa / Agr. I. 128, Esra 9: 15. Ruots. vastine: — Sij, wij äre för tigh vthi wår s k u l l / ty för then skul kan man intet bliffua ståndandes för tigh. Tämän merkityksen ovat tunteneet sanakirjantekijätkin. Edelleen on 'syyntä' merkityksestä helposti päästy läheiseen merkitykseen 'synti, paha työ, vika, virhe', joka ei aina ole 'syy' -merkityksellä korvattavissa. Niinpä Finno voi sanoa: — Catumattoman omatunnon, ioca caickinaisten wikaen, n u h t e i n i a r i c o s t e n c a n s a t a h r a t t u o n / Suomen suvun kokoelmat. Viron vanhoissa teksteissä ns. Turun käsikirjassa tavattavan samanmerkityksisen *nuhtlus* -sanan todistaa käännöslainaksi suoranainen suomen kielen laina, joka myös esiintyy samassa tekstissä: — Oman abbi elon tehex ning ett nemat woixit ilma n u h t e t a e l l a d a s i n o n P ö h a s s ä ä d u s s e s k u m b a n s i n a n e m a t k u t z u n u t o l e t / S—C s. 20.

Sanan *nuhdella* varhaisemmista etymologioista mainittakoon E. N. Setälän (YSÄH s. 201) esittämä. Hän mainitsee muutamia mordvan ja votjakin ’halfter, trense, zaum’ -merkityksisiä sanoja, joiden äänneasun perusteella hän olettaa suomenkin *nuhdella* verbin alkuasuksi *kt*:llistä asua **nuktele-*. Näin saadun verbin alkuperäinen merkitys hänen mielestään on ’pitää kurissa, pitää ohjissa’, jota hän myös erheellisesti vertaa viron *nuhelda* verbin merkitykseen. Tällaista merkitystä ei kuitenkaan mikään todista *nuhdella* sanan pesyessä koskaan esiintyneen, vaan tämän verbin kehitys on ilmeisesti kulkenut aivan erilaista rataa. Yksin tämä jo kaataa kyseisen etymologian.

Edellä olen merkitystä ’moittia, torua’ käsitellessäni kiinnittänyt huomiota sanan levinneisyyteen Suomessa. Verbi *nuhdella* tunnetaan enimmäkseen vain länsimurteissa. Sanakirjasäätiön murrekokoelmien usein vaikeasti analysoitavien mainintojen perustalla arvioiden sen aito kansanomaisen käyttö rajoittuu kuitenkin seuraaviin harvoin lounaisimman Suomen pitäjiin: PyhR, KarTI, Pöy, Karin, Pern, Vam, PunL, Nak, Tot. Näiden lisäksi sen voi päätellä murteelle ominaiseksi Pohjanlahden pohjoispuolella Kemissä, Länsipohjan Kainulasjärvellä ja Kompelusvaarassa. Muualla yksistään murteenvastainen muoto, esim. Pohjanmaalla tai Hämeessäkin, useinkin osoittaa sanan kirjakielestä saaduksi. Edellä mainitut sanan »kotialueet» viittaavat siihen, että se olisi pirkkalaisten jo varhaiskeskiajalla verotusretkiensä yhteydessä pohjoiseen kuljettava sana. Tällöin Länsipohjan naapuruudessa eläneet Luulajan lappalaiset ovat voineet saada sanan sen alkuperäisemmässä merkityksessä. Heillä on myös ollut mahdollisuuksia säilyttää tuo vanhempi käytäntö, sillä välin kun emäkieli itse on vähitellen omaksunut kirkollisen kirjakielen kannan.

Sanan lounaisen suppean alueen selittämiseksi on vedottava varhaisiin suomen ja viron yhteyksiin. On muistettava, että *nuhdella* -sanan etymologinen sukulainen viron verbi *nuhelda* on esiintymiltään hyvin vanha. Sen ensimmäiset synonyymit kirjallisessa lähteissäkin tavataan vasta 1700-luvulta. Lisäksi se on levinnyt kaikkiin viron murteisiin, vieläpä kahdessa vanhemmaksi kuin suomen ’nuhdella’ katsottavassa merkityksessä. Näin ollen johtuu luonnostaan päättelemään, että suomen *nuhdella* on vanha virolainen sana. Lauri Hakulinen on kirjoituksessaan »Agricolan kieli ja viro» (Suomi 101) maininnut havaintonaan 70 Agricolan käyttämää sanaa, joilla suomen kirjakielessä on erilainen merkitys kuin Agricolalla ja viron kielessä tai joilla suomen yleiskielessä ei ole lainkaan vastinetta. Useat muutkin tutkijat ovat eri yhteyksissä viitanneet virolaisten ja lounaissuomalaisen välisiin kosketuksiin, jopa suoranaisen virolaiseen invaasioonkin Suomen kamaralle. Näiden kosketusten tuloksena on ollut huomattava äänteellinen, muoto-opillinen ja sanastollinenkin yhtenäistyminen. Niinpä kun otetaan huomioon esim. *nuhdella* -sanan maantieteellistä

levinneisyyttä koskevat tiedot Suomesta, voidaan hyvällä syyllä pitää mahdollisena sen virolaista alkuperää. Suomeen saapumisensa jälkeen sana on suhteellisen hitaasti ja vaivalloisesti juurtunut kansankieleen, mutta on kuitenkin jonkin verran levinnyt länsimurteiden alueella, ollen jo varhaiskeskiajalla Ylä-Satakunnassa tunnettu. Vasta Agricolasta alkunsa saanut kirjasuomi pystyi sen istuttamaan vieläpä uudessa merkityksessä kansan kieleen aina *h:n* edellisen pitkän ja lyhyen vokaalin esiintymärajaan asti. Oletus, että kirjakieli on sanaa levittänyt, selittää myös, miksi sen muoto kaikkialla on tuntuvasti murteenvastainen. Tuon rajaviivan itäpuolelle sana *nuhdella* on päässyt myöhään. Vermlannin maininnat *nuuhe* ja *nuuhella* todistavat sen kuitenkin jo 1600-luvun puolella esiintyneen läntisessä osassa savolaismurteita.

Virolaislähtöisyyden teoriaa tukee sekin, ettei sanalla *nuhdella* suomessa ole ainakaan yleisesti tunnettuja ja käytettyjä johdoksia, kuten on yleensä laita omaperäisen sanan kohdalla. Jonkin verran käytetty on substantiivi *nuhtelu*, josta on muutama maininta murteistakin. Sanakirjantekijöillä tapaa eräitä avuttoman tuntuisia johdoksia, joille ei varmaankaan ole murteissa koskaan ollut vastinetta, kuten (Jusl., Gan., Renv.) *nuhdellus*, (Europaeus, Eurén) *nuhtelus*, (Eurén) *nuhtelo* jne. Adjektiivi *nuhteeton* on ainoa yleisemmin tunnettu johdos, sekin myöhään substantiivista *nuhde* johdettu. Sen äänneasun horjuvuudesta on vielä sanakirjoissakin todisteita, niinpä Jusleniuksella ja Gananderilla esiintyy muoto *nuhdetoin*.

Itse *nuhde* on verbiä *nuhdella* myöhäisempi, monien muiden *e*-loppuisten substantiivien tavoin verbistä abstrahoitunut. Verbin synnyn selittämiseksi täytyisi voida osoittaa joko suomen tai viron kielestä esim. verbi **nuhtaa*, josta *nuhdella* olisi voitu johtaa deverbaalisella *ele*-johtimella. Tällaista verbiä ei kuitenkaan suomessa eikä luultavasti virossakaan ole. Ainoa genettisesti *nuhdella* sanueeseen kuuluva suomen verbi lienee Kymistä mainittu *nuhdata* 'iskeä nyrkillään': — Kun se oikein n u h t a s nyrkkiäh sih pöytäh (vihoissaan). Tämä merkitys sopisi ainakin erinomaisesti viron merkitykseen 'lyödä' liittyväksi, ja koko verbi voisi olla Kaakkois-Hämeen myöhäisiä virolaisuuksia, jommoisia tiettävästi on todettu muutamia.

Koska sana todennäköisesti on virolaista alkuperää, sille ei suomen kielestä voikaan löytyä etymologisia sukulaisia. Näin probleemi siirtyy viron kielen alueelle. Prof. Paul Aristelta saamieni tietojen yhteydessä ei ollut mainintaa mistään kantasanaksi oletettavasta verbistä, vaan vastaus oli rajoitettu vain verbin *nuhtlema* eri merkityksiä koskevaksi. Käytettävissäni olevista muista lähteistä taas on mahdoton osoittaa sanan kantaa.

Viron *nuhtlema* verbin viitteet, vaikkakin vähäiset, merkitykseen 'runnella, turmella, pidellä pahoin' johtavat ajattelemaan suomen verbiä *rangaista*, joka

konkreettisesta 'pahoin pitelemisestä' on kehittynyt merkitsemään abstraktista 'rankaisemista'. Ehkä tämä viron verbi on vain paljon varhaisemmin käynyt läpi samantapaisen kehityskulun. Johdoksina molemmilla verbeillä olisi samantapaiset mahdollisuudet kohota abstraktisempaankin käyttöön. Lähdeaineiston puutteessa on viron verbin suhteen kuitenkin tyydyttävä pelkkään arveluun.

Kaikki edellä esitetyt seikat osoittavat, että viron *nuhtlema* on alkuperäisempi kuin suomen yksiselitteinen *nuhdella*. Vanhan kirjasuomen käyttö oli sama kuin viron kielen yleisin käyttö. Suomen kirjakielen synnyttämän merkityksen 'nuhdella' oli helppo levitä murteissa yksinomaiseksi, koska sillä ei suurimassa osassa niitä ollut voitettavanaan mitään vanhaa kantaa. Mahdolliselle vanhalle kannalle se olisi voinut kilpailussa hävitäkin, kuten kävi mm. Agricolaalla yhtä yleisenä esiintyneen *rangaista* verbin merkitykselle 'nuhdella'.¹

LAURA KEIPI

Finn. *nuhdella* 'tadeln'.

Das der finnischen Gemeinsprache angehörende Verb *nuhdella* ist volkstümlich nur im südwestlichsten Finnland und an der nördlichsten Bucht des Bottnischen Meerbusens, und auch dort ist es lediglich in der Bedeutung 'tadeln, einem etwas vorwerfen' bekannt. Wenn man jedoch finn. *nuhdella* und das estnische Verb *nuhelda* nebeneinanderstellt, erhält man eine zusammenhängende Bedeutungsgruppe. In estnischen Dialekten findet man die konkrete Bedeutung 'schlagen, prügeln, misshandeln', an die sich in der estnischen Schriftsprache und im alten Schriftfinnisch die Bedeutung 'strafen, bestrafen' anschliesst. Im Finnischen ist die Entwicklung weitergegangen. Agricola gebrauchte — wahrscheinlich unter dem Einfluss der doppelten Bedeutung des schwedischen Verbs *straffa* — *nuhdella* in den Bedeutungen 'strafen' und 'tadeln'. Die zweite dieser Bedeutungen hat sich durch Vermittlung der Schriftsprache aus dem früheren südwestlichen Verbreitungsgebiet

des Wortes auch in andere westfinnische Mundarten ausgebreitet, wo es jedoch das deutliche Gepräge eines Ausdrucks der kirchlichen Schriftsprache behielt. Das mit langem Vokal auftretende *nuuhella* einiger ostfinnischer Mundarten ist spät und in dieser Form durch Tendenzanalogie entstanden. Die Bedeutung 'strafen, bestrafen' ist im Finnischen völlig verschwunden. In die alte Gesetzessprache ist *nuhdella* in der Bedeutung 'anklagen, beschuldigen' aufgenommen worden, um eine Lücke in der Terminologie auszufüllen.

Die territorial beschränkte Verbreitung von *nuhdella* in Südwestfinnland sowie die Tatsache, dass das Wort im Finnischen kaum Ableitungen hat, kann man wohl durch die Annahme erklären, dass es estnischen Ursprungs ist. Seine Entsprechung im Estnischen ist ja sehr alt und in allen estnischen Dialekten anzutreffen, sogar in zwei Bedeutungen, die man für älter halten muss als die von finn. *nuhdella*.

LAURA KEIPI

¹ *Rangaista*-verbiä käsittelen erikseen myöhemmin Virittäjässä julkaistavassa artikkelissa.